

մարմնանալոյ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի» (Եր. 104): Որովհետև արդէն հաւաստիք կայ, որ կաթողիկէն էլ չէ Զուարթնոց եկեղեցու ձևով շինուածը, ուրեմն պէտք է ենթադրել՝ որ այն հիմնովին տապալուել է, և այժմ հետքն անգամ չըկայ:

6. Եպիսկոպոս.

(Կը շարունակուի)

ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՐՇԱԼՈՅՍԸ.

Ա.

ՄՏՔԻ ԸՆԹԱՅՔԸ.

Հոգեկան մի քանի յատկութիւններ կան, որոնք ահա գին դեր են կատարում մանկական հասակում՝ հիմք դնելով ապագայի համար մտքերի գործունէութեան, կապակցութեան և կանոնաւոր արտայայտութեան: Եթէ յիշարաւի անուրանալի է, որ մանուկն իւր առաջին 6—7 տարիներում աւելի շատ բառերի պաշար է ժողովում, քան մնացած ամբողջ կեանքի ընթացքում՝ նշանակում է այդ հասակում նա ունի անգնահատելի հոգեկան յատկութիւններ, մի թանկագին գանձ, որ դժբաղդաբար նոյն ուժով ու զօրութեամբ չի գործում յետագայ տարիներում: Մանկան այդ անգնահատելի յատկութիւններն են նորա վառ երևակայութիւնը, սուր դիտելու ընդունակութիւնը, յիշողութիւնն ու աշխուժութիւնը: Իւրաքանչիւր հոգեբան—մանկավարժ լաւ ըմբռնելով մանկան հոգու այս գլխաւոր յատկութիւններն՝ ըստ այնմ էլ որոշում է, թէ ո՞ր հասակում և ո՞ր տարիներում հասկանալի կը լինին մանկան այս կամ այն մտքերն ու գաղափարները, և այդ գիտակցութեան

հիման վրայ նորա մանկան դաստիարակութեան հիմքն են դնում:

Մանկան սկզբնական տարիներում երեակայութեան գործունէութիւնը մի այնպիսի անհրաժեշտ գործօն է, մի այնպիսի օժանդակութիւն, որ նորա բազմակողմանի զարգացումն ու յառաջ մղումը ամէն դաստիարակի բարոյական սուրբ պարտքը պէտք է լինի: Բայց, իհարկէ, իւրաքանչիւր լաւ բան ունի իւր չափն ու սահմանը, և զարգացնելով երեակայութիւնը, ամենեւին չը պիտի բարձր թողի անել մի այլ կարեւոր յատկութիւն, այն է գիտելու կարողութիւնը, կամ ուրիշ խօսքով հարցասիրութիւնը: Այս կողմից խիստ կարեւոր են հոգեբան—մանկավարժ Ջէմս Սելլիի այն նկատողութիւնները, որ անում է երեակայութեան ու գիտողութեան նկատմամբ. նա հետևողականօրէն ցոյց է տալիս մանկան մտքերի կանոնաւոր յառաջախաղացութիւնն ու այդպէս բանականութեան սկզբնաւորութեան հասնելը: Նորա կարծիքով մանկան գլխաւոր յատկութիւններից մէկն այն ընդունակութիւնն է, որ նա երեակայութեան ուժով և արտասովոր աշխատութեամբ կարողանում է իրական աշխարհի հետ կատարելապէս լուրջ յարաբերութիւն պահպանել, ուրեմն և խիստ անարգարացի կը լինի կարծել, թէ մանկան միտքը նորա հարուստ երեակայութեան ուժով ստեղծած խաբուսիկ մտքերի մի շտեմարան է: Ոմանք կարծում են, թէ մանուկներից մի քանիսն աւելի հակուած են երեակայելու, իսկ միւսները իրանց շրջապատը գիտելու: Այս կարծիքը մասամբ ճիշտ է, ինչպէս նաև այն, որ մանկան զարգացողութեան մի յայտնի շրջանում գերակշռում է գիտելու յատկութիւնը, միւսում երեակայելու, բայց Սելլիի կարծիքով այդ երկու յատկութիւններն ևս միաժամանակ կարող են մանկան մէջ լինել: Իսկապէս խելացի մանուկները իրական աշխարհի մանրակրկիտ դնողներ լինելով՝ միևնոյն ժամանակ խիստ ձգտումն են ցոյց տալիս մտքով սուսուսնելու մի ուրիշ աւելի գեղեցիկ, լուսաւոր աշխարհ: Այս երկու յատկութիւնները համարեա միշտ մէկը միւսին յա-

ջորդում են աննկատելի ու շատ արագ կերպով. բայց պատահում է նաև, որ մէկը դերակշռում է միւսին մի առ ժամանակ, և այդ կախումն ունի հոգեկան տրամադրութիւնից: Յաճախ մանուկը կամենալով հանգիստ տալ իւր մտաւոր ուժերի լարման, լուրջ և գործունեայ տրամադրութիւնը յանկարծ փոխւում է և տխուր ու մտածկոտ է երևում: Պատահում է նաև, որ ուսումնարանում սովորող մանուկը խորասուզուելով դասի տուած մտքերի մէջ, յանկարծ թռչում է երևակայութեան աշխարհը. կամ որևէ տառի կամ բառի տեսքը յիշեցնում է նորան մի յայտնի պատկեր, և նա սկսում է զբաղուել այդ պատկերով:

Մանուկը ոչ միայն դիտում է, այլ խորասուզուում իւր դիտողութեան մէջ՝ ըմբռնելու համար իւր դիտածը և աշխատելով հասկանալ իրեն գրաւող պատկերի բովանդակութիւնը, այս միջոցին նա ընդունում է լուրջ, զարմանալի մտածկոտ տեսք: Շատերը տեսած կը լինեն, թէ ինչպէս մտածող և հետաքրքրուող մանուկներն աչքերը լայն բացած, սուր հայեացքով նայում են մի նոր հրաշալի բանի, կամ լսում են իրանց մօտ պատմած փոքրիկ պատմութիւնը: Բրիտ Գարդը, թէև չափազանցեցրած, բայց ճիշտ կերպով նկատում է թէ՝ «այն բոլոր մարդիկ, որոնք սիրով ուսումնասիրում են մանկան, կհամաձայնեն յուսով եմ, որ նորա մէջ տիրապետում է ոչ թէ խաղալու ձրգտումն, այլ լրջութիւնը»: Այժմ տեսնենք՝ ինչպէս է հասկանում Զէմս Սելլին մտքի լրջութիւնը:

Յաճախ մանկան դիտողութիւնը զարմանալի ճիշտ է լինում, բայց միայն սահմանափակ չափով. նա դիտում է առարկայի այն մասը, որն աւելի շուտ է գրաւում նորա ուշադրութիւնը, օր. երբեմն գոյնն այնպէս է գրաւում նորան, որ նա մոռանում է առարկայի ձևը: 18 ամսական մի աղջիկ, որը լաւ ճանաչում էր ոչխարը՝ մի անգամ տեսնելով սպիտակ ոչխարների հօտի մէջ երկու սև ոչխար, անուանում է նոցա շուն. և այդ սխալը յառաջացել էր անշուշտ նորանից, որ ճանաչում էր սև գոյնով մի շուն,

և ահա դոյնի կազակցութիւնը առաջ է բերում նորա մտքի մէջ նոյնացումն առարկաների։ Առարկաների ձևերը իւրացնելու դործում մանուկներն աւելի միակողմանի են և շուտ են ընդհանուր գաղափարի հասնում, օր. մի քանի մանուկներ դիտել են, որ շները սուր գունչ ունին, և նոքա ամէն մի քիչ ու շատ այդ յատկութիւնն ունեցող և նոյն հասակի կենդանու համարում են շուն։ Այս միակողմանի դիտողութիւնն աւելի աչքի է ընկնում այն ժամանակ, երբ մանուկը դեռ նոր է սկսում ընդհանուր գաղափարներ և հասկացողութիւններ կազմել։ Թէ ինչո՞ւ մանուկը երեակայութեան այդպիսի սխալ թռիչքներ է աւնում՝ մի առարկան միւսի հետ շփոթելով, դա կախումն ունի նորա հոգու այն յատկութիւնից, որ նորա միտքը չի շփոթում առարկաների բարդութեան առաջ՝ նա միայն կանգ է առնում իրան աւելի դրաւող յատկութեան վերայ և իսկոյն երեակայութեան ուժով թռչում է ու նմանութիւն գտնում իրան յայտնի մի ուրիշ առարկայի հետ և նորա անունը տալիս, մինչ հասակաւոր մարդկանց համար նմանութիւն չկայ նոցա մէջ։ Ի հարկէ, մանկան մըտքի այս միակողմանի ըմբռնողութիւնն ունի իւր պակաս կողմերը, բայց նաև առաւելութիւններ։ Այս տեսակէտից մանկան և բանաստեղծի մէջ ընդհանուր գիծ կայ, այն որ երկուսն էլ իրանց կարծիքով կանգ են առնում առարկայի բոլոր իսկական յատկութիւնների վերայ։ Կենտրոնացնել մանկան ուշադրութիւնը առարկաների որոշ կողմերի վերայ և ոչ միայն այն կողմի, որը նորան գրաւում է, ահա թէ որտեղ է նորա մտքի գործունէութեան սաղմը և որտեղ պէտք է սկսուի ուրեմն նորա մտաւոր դործունէութիւնը։ Մանուկը միշտ մտքով սաւառնած չէ մնում, նորա դիտողութիւնը կամաց կամաց իջնում է այդ բանաստեղծական աշխարհից, գործնական կեանքն ինքը ստիպում է նորան որոշել և ճանաչել առարկաներն այնպէս, ինչպէս անում են հասակաւոր մարդիկ, օր. ոչխարը և շունը նա սովորում է զանազանել ի նկատի ունենալով նորանց բոլոր գլխաւոր յատկութիւնները, դոյնը այս դէպ-

քում երկրորդական դեր է կատարում: Յետոյ նա վարժւում է տարբերել և ամենափոքր յատկութիւններն, որպէս զի կարողանայ գատել «խւրը» «ուրիշից»՝ իւր բաժակը, իւր գլխարկը նա պիտի միշտ տարբերէ ուրիշից, և այդ ստիպում է նորան լաւ դիտելու «խւրը»՝ ուրիշից զանազանող յատկութիւնները գտնելու: Այսպէս, երբ նորա աչքը վարժւում է տարբերութիւններ նկատելու՝ նա արագ յառաջագիմութիւն է ցոյց տալիս, մանաւանդ այն դէպքում, երբ դէպի որոշ առարկաներն ունեցած հետաքրքրութիւնը զարգացնում է նորա մէջ կենտրոնանալու սովորութիւնը: Մանկան դիտելու յատկութիւնը, աւելի երբ նա դրաւում է որեւէ իրով և լաւ կենտրոնանում է, յաճախ զարմացնում է մեզ իւր կատարելութեամբ և իսկութեամբ, դա նմանում է այն մանրագին և լայն դիտողականութեան, որ հասակաւոր մարդկանց օգնում է գիտնական գիւտեր անելու և գեղարուեստական գործեր արտադրելու: Շատ ծնօղներ լաւ հետեւելով իրանց որդւոց այդ բացառիկ շնորհներին, այն յոյսն են ունեցել, որ դոքա լաւ ապագայ կունենան, բայց գժբաղդաբար այդպիսի ընդունակութիւնները շատ անգամ սահմանափակուել են մտքի զարգացողութեան որոշ շրջանով, որից յետոյ թուլացել և անհետացել են, երբ մանկան ուսման են տուել և նա ստիպուած է եղել մի քանի ժամ նստել դրքի առաջ:

Դիտողականութեան հետ միասին պիտի յիշել, իբրև մանկան մտքի թանկագին մի յատկութիւն, որ մանուկը իւր յիշողութեան մէջ կարողանում է վառ պահել այն, ինչ որ ինքը նկատում է կամ ինչով աւելի դրաւում ու հետաքրքրւում է: Մանկանց լաւ ճանաչող մարդիկ միանգամայն զարմանում են նրանց հիմնալի յիշողութեան վրայ, որով կարողանում են բաւական ժամանակ անցնելուց յետոյ յիշել մի առարկայի կամ մի աննշան դէպքի ամենափոքր մանրամասնութիւնները, ինչպիսին հասակաւորներն անգամ չէին կարող յիշել. օր. 2 տ. 10 ամսական մի երեխայ վերադառնալով Խալկիայից 4—5 ամսից

յետոյ յիշում էր ամենափոքր մանրամասնութիւններով, թէ ինչպէս իւր առաջ քաղում էին խաղողը և գինի էին պատրաստում: Որպէս զի միտքը զարգանայ և սկսէ դորձել՝ անհրաժեշտ է, որ նորա յիշողութեան մէջ զետեղուեն այսպիսի սլարզ պատկերներ կամ յիշողութիւններ: Շնորհիւ այն հանգամանքի, որ մանուկը շատ լաւ յիշում է, ինչպէս և դիտում, մինչև իսկ դիտելու ժամանակ յիշողութիւն գործադրելով՝ նա հասունանում է և դառնում մտախոհ. միշտ հարց տալով այս կամ այն երևոյթի միտքը և նշանակութիւնը հասկանալու համար՝ նա համարձակութիւն է ստանում և երբեմն ինքը բացատրում, ինչպէս որ հասկանում է. բայց որպէս զի նա ինքնագիտակցութեան հասնէ և սկսէ դատել իւր շրջապատի և իւր անձի մասին, հարկաւոր են բազմատեսակ առարկաների տպաւորութիւններ և իւր կեանքից առնուած զանազան գէպքեր:

Դառնանք այժմ նորա երեակայութեան: Մանկան հնարագէտ երեակայութիւնը, որ հարուստ է գրաւիչ իլլիւզիաներով, նորա մտքի գործունէութեան համար խիստ մեծ նշանակութիւն ունի. շնորհիւ այն բանի, որ երիտասարդ միտքն այնպէս աշխոյժ ու կենդանի է և իրականութեան նեղ սահմանից դուրս գալով թռիչքներ է գործում՝ աշխատում զանազան գէպքերի ու առարկաների նշանակութիւնը քիչ ու շատ բացատրել իրեն, մանուկը հետզհետէ սկսում է երևոյթների պատճառները թափանցել և գտնել. ինչպէս ամէն մի անհատի կեանքում, այնպէս էլ ամբողջ մարդկութեան պատմութեան մէջ, մենք նկատում ենք այդ երևոյթը, թէ ինչպէս միտքը դիմում է երեակայութեան օգնութեան: Հին հեթանոսական աստուածութեանց արձաններն ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ երեւակայութեան օգնութեամբ ստեղծած պատկերներ: Մենք չենք կարող սլարզ պատկերացնել մանկան մտքի առաջին փայլի հետ կապուած բոլոր երևոյթները և հազիւ թէ կարողանանք սլարզ պատկերացնել այն տպաւորութիւնները, որ շրջապատող բազմատեսակ բնութիւնը զարթեցնում է

նոր կազմակերպուող մանկան մէջ, մենք կարող ենք յետոյ միայն ծանօթանալ նոցա հետ, երբ մանուկը խօսել սովորէ, իւր միտքը կարողանայ արտայայտել, թէև այդ ժամանակ շրջապատող աշխարհը արդէն կորցրած է լինում իւր նորութիւնների մի մասը և նախնական հետաքրքրութեան տեղ բռնում է փորձառութեան աշխատանքը:

Ուսումնասիրել ամբողջ ընթացքը, թէ ինչպէս մանկան միտքը փորձում է արտայայտել իւր տպաւորութիւնները լեզուի միջոցաւ՝ ամենամեծ վարձատրութիւնն է գործ դրած աշխատանքի համար: Մանուկն ամէնից առաջ հանդէս է գալիս իբրև փիլիսոփայ գործնական կեանքում: Ամենազլխաւոր նշանը, որով կարելի է իմանալ, թէ մանուկը սովորել է մտածել, այն է, որ նա կարողանայ համեմատել օր. որեւէ մի նկար իւր իսկականի հետ և գտնել մօտաւորապէս, թէ որքան նմանութիւն կայ: Այսպիսի համեմատութիւնները մանկանց հասցնում են այն աստիճանին, որ հոգեբաններն անուանում են ընդհանրացումն կամ դասակարգերի վերածումն, որի շնորհիւ միանման առարկաների մի ամբողջ խումբ նա միացնում է իւր մտքի մէջ մի ընդհանուր անուան տակ: Երբ մանուկը գործ է ածում առարկաների անուններն գիտակցաբար, նա արդէն հանդիսանում է իբրև մի փիլիսոփայ, սկսելով խմբերի վերածել առարկաները իրանց որոշ յատկութեանց հիման վերայ, մանուկը նկատում է նրանց մէջ ընդհանուր միանման յատկութիւններ, օր. ձիերի, ոչխարների, կովերի մէջ, կամ նա իրար հետ կապում է այնպիսի դիտողութիւններ, ինչպէս օր. թէ իւր հայրը երբ է տնից հեռանում ու տուն վերադառնում, երբ է արեգակը մայր մտնում, երբ ծագում և լն. այսպիսով նա հասնում է նոցա փոխադարձ յարաբերութեանց գաղափարին՝ նա գործում է ոչ թէ մեքենաբար այլ գիտակցօրէն: Բայց ինչպիսի թանգ գնով է ձեռք բերում մանուկն այդ յատկութիւնը, որքան ծանր աշխատանքներ պիտի կատարէ նորա փոքրիկ ուղեղը, մինչև որ կարողանայ հասկանալ երևոյթների փոխադարձ յաջորդականու-

Թիւնը: Մի քանի դէպքերում յաջորդականութիւնը հեշտ է իւրացնել. օր, այն ընտանիքներում, ուր կարգապահութիւն է տիրում, մանուկը դիտէ որ առաւօտեան թէյ պիտի խմէ, կէսօրին ճաշէ և ինչ Բայց դեռ որքան դժուար է նորա համար դտնել, թէ ինչո՞ւ մօայլ է մարդու գէմքը, կամ ինչո՞ւ է ցաւում նորա գլուխը:

Կեանքի մէջ այնքան շատ են խճողուած ու բարդ երևոյթներ, որ մարդ իսկապէս չի հասկանում, թէ ինչպէս կարող է մանուկը սովորել դատել, եթէ նա օժտուած չը լինի կենդանի ու անզուսպ ձգտումով՝ միշտ որոնելու ամէն տեղ փոխադարձ կապ և ամէն ինչ ընդհանրացնելու. աշխարհը նորան ներկայանում է իբրև մի կանոնաւոր և լաւ կազմակերպուած վայր: Ամերիկացի 10 տարեկան մի մանուկ, որ ունէր մի կարճահասակ և բարկացկոտ ուսուցիչ և մի ուրիշ երկարահասակ—բարի ուսուցիչ, երբ նորա դասատու նշանակեցին մի երրորդին, նա ասաց նորան պարզամտաբար. «Պ, ուսուցիչ, վախենում եմ, որ դուք էլ լինիք բարկացկոտ»,—«Բայց մի՞թէ ես բարկացկոտ եմ»,—«Ո՛չ, բայց դուք հասակով կարճ եք».—Այդ, ի հարկէ, շուտափոյթ կատարուած մի ընդհանրացում է, բայց կարելի է ասել, որ այդպիսի վերաբերում յատուկ է մանկանց:

Բ.

ՄՇՏԱԿԱՆ ՀԱՐՅԱՍԻՐՈՒԹԱՆ ՀԱՍՏԱԿԸ.

Երբ հասնում է մանկան այն հասակը, որ նա կամենում է ճանաչել և խմանալ իւր տեսած կամ իրեն դրաւող իրերը՝ յառաջ է դալիս նրա մշտական հարցասիրութիւնը. սովորաբար այդ սկսւում է 3-դ տարուայ վերջին, բայց ամէնից յաճախ 4-դ տարուանից. Պրէյերի երեխան առաջին հարցը տուաւ 2 տար, 4 ամսական Ժամանակ, Պօլլօկի յիշած մի աղջիկ երկրորդ տա-

բուայ նախափերջին ամսում: Շատ տղէտ մայրեր և ծրծմայրներ կարծում են, թէ մանուկներն իրանց անփերջ հարցասիրութեամբ կամենում են միայն ձանձրացնել իրանց. բարեբախտաբար այդ հայեացքն այժմ շատ տեղերում փոխուում է, և մանկան շրջապատողները հասկալիութեամբ են, որ նորա միտքը անդուստլ ձգտումն ունենալով միշտ առաջ ընթանալու, չըմբռնած առարկաներն ու երեւոյթները բացատրելու՝ նա դիմում է աւելի կարող օգնութեան. մի փորձ է այդ, որով նա ուզում է իւր թերի կամ չիմացած տեղեկութիւնները լրացնել ուրիշներից, մի պահանջ մտաւոր սնունդ առնելու: Ամենասովորական հարցերը, օր. «Այս ի՞նչ ծաղիկ է», կամ՝ «Այս ի՞նչ միջատ է» — ցոյց են տալիս, որ մանուկը հասել է այն աստիճանին, երբ ըմբռնում է, թէ առարկաներն ունին իրանց առանձին յատկութիւններն ու անունները: Մի քանի այլ հարցեր, օր. «Լուսինը թևեր ունի», կամ՝ «Ո՞ւր են գնում օրերը», ցոյց են տալիս մեզ մանկան մտքի իսկական ընթացքը և ունեն իրանց ահագին նշանակութիւնը: Մանուկը սովորաբար զանազան տեսակ հարցեր է տալիս, որոնց մէջ շարունակ լւում է՝ «Ի՞նչպէս, ինչո՞ւ», և ի՞նչպէս ազահ ու յամառ է նա հարցասիրութեան մէջ. յանկարծ նա թռիչքներ է անում, ըստ երեւոյթին և կապ չունեցող առարկաների մասին է խօսում ու հարցնում, բայց ամէն մի պատասխանից մի նոր պաշար է աւելացնում իւր ընդհանուր հասկացողութեան մէջ: Երեք տարեկան և ինն ամսական մի մանուկ շփոթեցրել էր իւր մօրը այսպիսի հարցերով. «Ի՞նչ են ուտում գորտերը, մկները, թռչուններն և թիթեռները, նոքա ի՞նչ են անում, նոցա անուններն ի՞նչպէս են, նոքա ի՞նչպէս են կոչում իրանց տնակի, փողոցի, հրապարակի անունը և ընչ»: Սորա թէև յիմար հարցեր են թւում, բայց պիտի ի նկատի ունենալ, որ այդ հասակում մանուկները կենդանիներին նոյն յատկութիւններն են վերագրում, ինչ որ մարդկանց: Մանկանց հարցերի մի գլխաւոր յատկութիւնն ևս այն է, որ նոքա անպատճառ ուզում են իմանալ առարկայի անունը:

Յիշեալ մանուկը բացատրում էր իւր մօրը, թէ նա հասկացել է որ ամէն մի գորտի, մկան, թռչունի և թիթեռնիկի իրանց մայրը անուն է տալիս, ինչպէս իւր մայրը իրան։

Առարկաների անուններն իմանալուց յետոյ յաջորդաբար նորա մտքում ծագում է «Ինչո՞ւ» հարցը, որով կամենում է իմանալ շրջապատող երեւոյթների իմաստն ու պատճառը։ Այս հարցով նա արդէն մի քայլ առաջ է գիմում։ Կեանքի մէջ նկատելով շատ առարկաներ կամ բազմաւատեցաւ կենդանիներ և չկարողանալով նոցա իւր ծանօթ կենդանիների հետ կապել՝ նա գիմում է հասակաւոր մարդկանց և նրանց պատճառներն է ուղում իմանալ, որ ամենահասարակ հարցերից մէկը՝ «Ինչո՞ւ կատուն մորթ ունի», մենք կը բաւականացնենք նորան, եթէ ասենք թէ՝ «Մորթ թին նորա մազերն են»։ Այս հասկանալուց յետոյ մանուկները ձգտում են մասնաւորներն ընդհանրացնել և կարգի տակ դնել։ Նոքա խիստ հետաքրքրւում են իմանալու, թէ ինչպէս են առարկաները շինում, նա պատրաստ է ժամերով նստել և ուշադրութեամբ դիտել, թէ ինչպէս են թռչունների, երեխաների պատկերները ձևակերպում ուրիշները, և այնուհետեւ նորա մէջ բուռն ցանկութիւն է յառաջանում, որ ինքն ևս նոյնը շինէ, այդ ցանկութիւնը դրդում է նորան իմանալու, թէ ինչպէս են մի որեւէ բան շինում։ Առաջին քայլափոխում սորա հետ միանում է նորա խելահաս հետաքրքրութիւնը, մանուկներն այս տեսակէտից յերաւի մի մի փոքրիկ փիլիսոփաներ են, եթէ փիլիսոփայութիւնն այնպէս հասկանանք, ինչպէս հենքը՝ այսինքն իրերի պատճառների գիտակցութիւն, ախարհը ներկայանում է նորան իբրեւ մի մեծ տուն, որի մէջ ամէն բան շինուած է մարդու ձեռքով, կամ մի տեղից բերուած է, վերջապէս ամէն մի իր ունի իւր ծագման պատճառը։

Պատճառներն իմանալուց յետոյ նա մի քայլ ևս առաջ է գիմում և հարց է տալիս՝ «Ինչո՞ւ համար», այժմ նա գիմում է արդէն վերջնական նպատակին, շրջապատող

առարկաների ու երևոյթների վերջնական նշանակութեան երբ մանուկը հարցնում է օր. «Ինչո՞ւ համար է քամին փչում», դորանով նա ուղում է ասել՝ «Ի՞նչ նպատակ կամ նշանակութիւն ունի, որ քամին փչում է»: Մանկան մըտքի զարգացողութեան ընթացքում կայ մի շրջան, երբ ամէն մի հարցին կարելի չէ լինում իսկական բացատրութիւնը տալ, այն ժամանակ պէտք է դիմել մի այլ միջոցի. օրինակ երբ մանուկը հարցնում է՝ «Ինչո՞ւ են թափուում տերեւները», «Ինչո՞ւ է որոտում», — աւելի լաւ կը լինի բանաստեղծական մտքով պատասխանել և ասել, թէ տերեւները յոգնել են ծառի վերայ մնալուց, թէ որոտումն մի հըսկայի աղաղակ է, երբ վատ տրամադրութեան մէջ է լինում: Կարելի է թոյլատրելի համարել այսպիսի ինքնահնար միջոցների դիմելը, քանի որ երբեմն կենդանական կամ այլ աշխարհից այնպիսի հարցեր են լինում, որ մեզանից ամենաիմաստուններն անգամ բացատրել չեն կարող. բայց և այնպէս այս միջոցը բաւական վտանգաւոր է: Մանուկները կարծում են, որ ոչ միայն շնչաւոր և անշունչ առարկաներն ունին նոյն յատկութիւններն, ինչ որ մարդիկ, այլ և որ նրանց արածը որոշ միտք ու նպատակ ունի և որ այդ նպատակը կապ ունի մարդու կեանքի հետ. օր. 2 տար. 2 ամս. մի մանուկ նստած էր մի անգամ յատակի վերայ վատ տրամադրութեան մէջ. բարձրացնելով գլուխը՝ նա տեսաւ պայծառ փայլող արեւը և չարածըծութեամբ ասաց նորան. «Ա՛րեգակ, մի համարձակուիր Յովհաննէսի վերայ նայելու». իսկ յետոյ աւելի փաղաքշօրէն ասաց. «Ա՛րե, մի նայիր ինդրում եմ, թշուառ Յովհաննէսի վերայ»: Մի ուրիշ մանուկ առաջին անգամ տեսնելով ծովը, կարծեց թէ նա աղաղակում է նորա համար, որ գրգռէ իւր լսողութիւնը. այս հայեացքը յառաջանում է նորանից, որ մանուկները կարծում են թէ բնութեան բոլոր երևոյթների նպատակը մարդն է. այսպիսի կարծիք յատուկ է նաև անկիրթ ու վայրենի մարդկանց:

«Ինչո՞ւ» հարցը, որ այնպէս յաճախ տալիս են մանուկները, նշան է, որ նորա զանազան առարկաների նը-

պատական ու օգուտն են ուղում իմանալ Ս. յսպէս, Ռինէն համոզուել է դորան շնորհիւ այն բաղմաթիւ հարցերի, որ նա տուել է մարդկանց և տեսել, որ նոցա հասկացողութիւնը այլ և այլ առարկաների նկատմամբ կազմուած է մեծաւ մասամբ նրանց օգտակարութեան և նշանակութեան տեսակէտից։ Օր. երբ հարցնում են՝ «ի՞նչ բան է գլխարկը», նոքա պատասխանում են. «Պա այն է, որ կարելի է գլխին դնել», «ի՞նչ է ծառը», — «Այն է, որի տակ կարելի է նստել», և ինչ ժամանակի ընթացքում առարկաների նպատակն ու օգտակարութիւնը երկրորդական տեղ է բռնում և մանուկն աւելի շատ հետաքրքրւում է իմանալով՝ ի՞նչպէս են շինում առարկաները, կամ սրտեղից են ծագել, նա ուղում է իմանալ, թէ ովքեր են շինել ծառերը, թռչունները, աստղերը, նա ենթադրում է, որ մէկը շինել է դոցա և այդ մէկը ներկայանում է նորա աչքին իբրեւ հիւանդ։ Նոյնպիսի դադափար է կազմում նա Արարչի մասին ևս։

Ո՛չ մի բան այնքան ցաւալի չէ, որքան այս հարցերի հանդէպ լուռ մնալը և չիմանալը երեւոյթների մօտաւոր պատճառը, որով կորչում է դէպի գիտութիւնն ունեցած հաւատը։ Մանուկը այն հասկացողութիւնն ունի, որ հասաւոր մարդն ամէն բան կարող է իմանալ. այդ յուսով էլ նա գիտում է նորան, որքան յուսահատ և անմխիթար կը լինէր նա, եթէ այդ հասակից ըմբռնէր, թէ ամէն բան դեռ բացատրուած չէ գիտութեան համար և գիտութիւնն անզօր է։ Ի հարկէ, մանուկները կեանքի մէջ կը դարմանան և կը շփոթուեն շատ բաներով, ինչ որ կը տեսնեն կամ կը լսեն, բայց դոցա կրկնութիւնն արդէն սովորութիւն կը դառնայ, և նոքա կը վարժուին։ Օր. մի մանուկ մօրը հարցնում է. «Կարո՞ղ են ձկները բերանով շնչել ջրի տակ»։ — Իրանք իրանց անձնական փորձով և կամ ուրիշներից քաղած տեղեկութիւններով նոքա երբեմն այնպիսի երեւոյթների են հանդիպում, որ դարմանալի է թւում. որ. մի մանկան խիստ հետաքրքրւում էր ծովը և նա կամենում էր իմանալ՝ ո՞ւր է նա հոսում, նա ցանկացաւ ոտ-

նամանները հանել և մտնել ջուրը տեսնելու, թէ դէպի ո՞ւր են լսողում նաւերը, բայց շատ զարմացաւ, երբ իմացաւ որ ծովը կամաց կամաց խորանում է և ինքը կարող է խեղդուել։ «Մայրիկ, ասաց նա, չէ որ ծովը չէ բարձրանում սարի չափ, նշանակում է նա իմ գլխից բարձր չի կարող լինել»։ Իմանալով որ ծովը կարող է ծածկել իւր գլուխը, նա սկսեց այդ զարմանալի երեոյթի մասին դատել, որպէս զի կարողանայ իւր առաջուայ կազմած գաղափարի հետ հաշտեցնել։ Որ և է մի առարկայի շուտով անյետանալը առած է թուում մանկան և այդ գաղտնիքը շփոթում է նորա միտքը, նա դեռ գաղափար չունի տարածութեան մասին, ուստի և չէ կարողանում ըմբռնել, թէ ո՞ւր է հասում ծովը կամ ո՞ւր փչում քամին։ Չկարողանալով պարզ պատկերացնել իրան նոր դէպքերն ու հասկանալ նոր երեոյթները՝ մանուկը մնում է շուարած նրանց բաղմութեան առաջ։ Մի չորս տարեկան մանուկ հարցնում է. «Մայրիկ, ինչո՞ւ այսքան շատ իրեր կան աշխարհի մէջ, եթէ ոչ ոք բոլորը չի ճանաչում, չի իմանում»։ Չի կարելի պարզ որոշել թէ ինչ միտք է բովանդակում այդ հարցը. դուցէ նա բողոքում է չըջապատող առարկաների բաղմութեան համար, որ իւր քանակութեամբ ճնշում է նորա միտքը, մինչդեռ նա այն հասկացողութիւնն ունի, թէ չի կարող առարկայ գոյութիւն ունենալ, որ մարդկանց գիտութեան չենթարկուէր։

Առարկաների ծագումը երեան է դալիս մանկան հասկում իբրեւ մի առած. կենդանի արարածների գոյութիւնը թուում է նորան իբրեւ մի մեծ գաղտնիք։ Մի մանուկ ասում էր. «Կան այնքան շատ առարկաներ, որոնց մասին ես ուզում եմ տեղեկութիւն իմանալ, իսկ դու, մայրիկ, ասում ես թէ այդ ոչ ոք չի կարող իմանալ. ես ուզում եմ իմանալ, թէ կատուն ձուեր ածո՞ւմ է, որ նրանցից ձագեր հանէ»։ Մայրն ասում է, որ կատուն ձու չի ածի, այն ժամանակ նա նկատում է. «Ո՛հ, այդ դէպքում հարկաւոր է, որ նա խնդրէ Աստծուն, որ իրան ձուեր տայ, որպէս զի նրանցից ձագեր հանէ»։ Մի ուրիշ 5 տա-

րեկան մանուկ հաւի և ձոււի նկատմամբ հետեւեալ հարցը տուաւ մօրը. «Թէ ձուն չը լինի, ուրտեղից կը լինի հաւը. ես ուզում եմ ասել՝ ուրտեղից է յառաջ եկել հաւը, երբ ոչ մի հատ ձու դեռ ևս չէ եղել»: Մի երրորդ մանուկ չարչարուում էր իմանալու այս հարցը՝ «Ո՞վ էր կերակրում առաջին մանկան», — կամ խօսելով $4\frac{1}{2}$ տարեկան մանկան լեզուով՝ «Երբ բոլոր մարդիկ դեռ ևս երեխաներ էին, ո՞վ էր նրանց կերակրողը»:

Մարդկային կեանքի սկզբնաւորութիւնը համարեա միշտ առեղծուած է եղել մանկան հետաքրքրութեան համար. այս նկատմամբ նորա հարցերից շատերը վերացական են և դուրս սովորական կեանքի շրջանակից. մանուկն այստեղ հանդէս է գալիս իբրև վերացական դատող մի փիլիսոփայ, ամենաառաջին մտածողների նման իրերի գոյութեան հարցերով զբաղուելով կամ բոլորի սկզբնապատճառներն որոնելով: Նա հարցնում է օր. «Ո՞վ է ստեղծել Աստուծուն, ի՞նչ կար մինչև Աստուծո՞ւմ». նա գաղափար չունի մարդկային գիտութեան սահմանափակ լինելու մասին: Երբ մայրը որդու հարցին պատասխանում է, թէ ինքը չը գիտէ, նա դարձեալ համոզուած է մնում, թէ այնուամենայնիւ կայ մէկը, որ իմանում է, օր. բժիշկը, քահանան, կամ օրինակ մի ստիկան: Տարօրինակ, զարմանալի և առեղծուած են թուում հասակաւորներին մանկական հարցերից շատերը, օր. ամերիկացի 9 տարեկան մի մանուկ փոքր լուծթիւնից յետոյ հարցնում է. «Ի՞նչու ես չեմ մտածում նորա մասին, թէ ի՞նչ պէտք է ասեմ»: Երեք տարեկան և մի ամսական մի աղջիկ թողնելով իւր խաղալիքներն ու փոքր քրոջը՝ Էդնա Բէլլին, վազեց մօր մօտ ու հարցրեց. «Մայրիկ, ասա, խնդրում եմ, ինչո՞ւ ես Էդնա Բէլլը չեմ, և Էդնա Բէլլը ես չե՞մ». — այս տեղեկութիւնները հաղորդողն ասում է, որ այդ աղջիկը ոչ թէ մի ուսուցչապետի աղջիկ էր, այլ մի հասարակ ընտանիքից: Միթէ այս հարցերը ցոյց չեն տալիս նորա ինքնագիտակցութեան հասնելը: Նոյն տարիքի մի ուրիշ աղջիկ աւելի վերացական բովանդակութեամբ այսպիսի մի հարց է տալիս. «Եթէ ես

կարողանայի դէպի երկինք բարձրանալ, արդեօք կարո՞ղ է Աստուած այնպէս անել, որ ես չը կարողանամ հասնել այդ նպատակին». սա մի գեղեցիկ օրինակ է, ցոյց տալու համար մանկան, թէ Աստուած կարող է եղած իրը չեղած դարձնել. հարցեր, որ ինչպէս էրազմն է ասում, մի ժամանակ խիստ զբաղեցնում էին աստուածաբաններին:

Մի քանի մանուկներ մտածելով վերացական ոգիներէ կամ Աստուծոյ դոյութեան մասին, յաճախ այնպիսի հարցեր են տալիս, որոնք աստուածաբանական բնաւորութիւն ունեն: Յաճախ նոքա հարցնում են. «Մի՞թէ կարեւոր է որ չարը դոյութիւն ունենայ»: Օր. 8 տարեկան ամերիկացի մի մանուկ հարցնում է իրանց տուն եկած քահանային. «Ինչո՞ւ Աստուած չի սպանում սատանային, այն ժամանակ աշխարհում այլ ևս չարութիւն չի լինի»:

Բայց մանկանց բոլոր հարցերն այս ուղղութիւնը չունին. նոքա շատ անգամ այնպիսի հարցեր են տալիս, որոնցով կամենում են հնարաւոր և կարեւոր բացատրութիւններ ստանալ: Շատ հարցեր, որ ըստ երևոյթին վերացական են, ունեն իրանց ուսումնական նշանակութիւնը և ցոյց են տալիս, որ մանուկը ուղում է մի լուրջ խնդիր վճռել: Օր. 3 տարեկան 9 ամսական մի մանուկ հարցնում է. «Ինչո՞ւ մենք երկու աչքով չենք տեսնում երկու տարբեր առարկաներ նոյն ժամանակ»,—մի հարց, որ քիչ չէ զբաղեցրել հոգեբաններին: Երբ մանկան հարցերն արդէն որոշ ուսումնական ուղղութիւն են ստանում, այնուհետեւ նկատում ենք, որ «ինչո՞ւ համար» «ինչո՞ւ» հարցերը երկրորդական տեղ են բռնում և հանդէս է գալիս համեստ հարցը՝ «ինչպէս». մի մանուկ հարցնում է. «Ի՞նչպէս են աճում մեր տնկած ծառերը. փոքր երեխաներն այնպէս են մեծանում, ինչպէս ես. ես մեծանում եմ, երբ կերակուր եմ ուտում, նայիր». —այդ ժամանակ նա կանգնում է և աշխատում է մեծ ձեւանալ: Մտքի աւելի կանոնաւոր ուղղութիւն երևում է 5—6 տարեկան հասակում. օր. 4 տարեկան 7 ամսական մի աղջիկ կամենում էր իմանալ՝ ինչո՞ւ է ստիպում երկաթուղու գնացքին դնալ, կամ մենք ինչո՞ւ

պէս ենք աչքներս շարժում:

Ուշ դարձնելով մանկանց հարցերին, մենք տեսնում ենք, որ այնքան էլ հեշտ չէ բոլորի միտքն ու նպատակը որոշել. շատ անգամ մանուկը մեքենայօրէն հարցնում է որևէ բան, առանց ցանկանալով դորա պատասխանով մի նորութիւն իմանալ և բաւականանում է ամէն մի պատասխանով, կամ՝ շարունակում է անդադար հարցումներ տալ անկենդան, մեռած եղանակով, որից երևում է որ այդ հարցերը ծագում են ոչ թէ նորա առողջ մտաւոր դործունէութիւնից, այլ մի տեսակ հիւանդ դրութիւնից: Օր. նա հարցնում է՝ «Ինչո՞ւ ես կանգնած եմ այստեղ, որտեղ այժմ եմ», «Ինչո՞ւ բաժակը բաժակ է, իսկ աթոռը աթոռ»: Ի հարկէ, չպիտի այս դէպքերն ընդհանրացնել և արհամարհանքով վերաբերուել դէպի մանկանց հարցումները. փոքրիկ մանուկները մեզ հարցեր ուղղելով՝ համարում են մեզ ամէնադէտ, ուստի և մենք պիտի ուշադրութեամբ հետեւենք նրանց. և եթէ երբեմն մանուկները մեզ չարչարում են անվերջ թեթեւամիտ հարցերով, այնպէս էլ մենք յաճախ մեր կողմից, երբ բոլորովին անարդարացի արհամարհանքով ենք պատասխանում նրանց հարցերին և կամ կոպտութեամբ անպատասխան թողնում, մեծ ցաւ ենք պատճառում նրանց: Որպէս զի շատ լաւ հասկանանք և պատասխանենք մանկանց հարցերին, դորա համար հարկաւոր է խօրին և բազմակողմանի տեղեկութիւն, ընդունակութիւն իսկոյն թափանցելու նրանց մտաւոր աշխարհը և մտածողութեան եղանակն ըմբռնելու, որի համար և շատ քչերն ունեն մտաւոր և բարոյական պատրաստութիւն: Մարդկային կեանքի մէջ ամենացաւալի դրութիւնն այն ժամանակն է, երբ փոքրիկ ու կրակոտ մանուկը, որ զարմանալի սրատեսութեամբ դիտում է հրաշալիքների աշխարհը, յաճախ իւր կեանքի ընթացքի հենց առաջին քայլափոխում պատահում է այնպիսի դայեակի կամ մօր, որ նորա հարցերի մեծ մասը համարում է անախորժութիւնների, իւր անմիտ ու անհոգ կեանքի խանգարում: Անչափ մեծ է այդ չարիքը, և անհնար է կշռել ու որոշել, թէ որքան

անգնահատելի մտաւոր գործունէութիւններ են շղթայուել, որքան յոյսեր ու աշխոյժ կեանքեր ճնշուել այդպիսի յարաբերութիւնից: Բայց բարեբախտաբար մանկանց մտքից չի կարելի արմատախիլ անել հարցասիրութիւնը և այդպիսի շրջանում մեծացող մանուկը, երբ չի անյետանում նորահոգութիւնը, կարող է պատահել մի մարդու, որը բարի կը լինի իւր գիտութեամբ գոհացնելու մանկական այդ գեղեցիկ և անգնահատելի յատկութիւնը:

Քաղաւով „Вестник Воспитания“ ամսաթերթից.

Ա. Շահն.

ՕԳԻԻՍՏ ԿԱՐՐԻԷՐ *

(†¹²₂₅ յունուարի 1902).

1868 թուին, երբ մի փոքրիկ խումբ բաց էր անում Պարիզում բարձրագոյն դպրութեանց ուսումնարանի Պատմա-լեզուաբանական ճիւղը՝ Օգիւստ Կարրիէրը գեռ չէր մասնակցում այդ խմբին. բայց երբ, 1870—1871 պատերազմից անմիջապէս յետոյ՝ նա այնտեղ ոտք դրեց, նորա տեղը որոշ էր՝ իւր բացառիկ քննադատող մաքի և լեզուաբանութեան մէջ ունեցած մանրակրկիտ և խոր գիտութեան շնորհիւ: Այդ օրուանից սկսած նա դասախոս-

* Թարգմանաբար յառաջ ենք բերում ուսուցչապետ Մէյ-յէի իւր բարեկամ և ուսուցիչ յայտնի հայագէտ հանգուցեալ Կարրիէրի յիշատակին նուիրած այս գեղեցիկ յօդուածը, որ մենք ստացել ենք առանձին բրոշիւրով, երևի արտատպուած մի գիտնական հանդէսից: